

Peter Englund: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2008

Talare

Peter Englund
Direktör Svenska Akademien

Datum

20 december 2008

Plats

Stockholm

1 Fönstret är öppet. Det är varmt. Fönstret är öppet, det är varmt och jag tittar ut. Nere på gårdsplanen står några män. Jag tror att där också står en bil. Jag tror att bilen är ljus. Någon av männen där nere räcker något upp mot fönstret, och personen som håller mig i famnen lutar sig fram och tar emot det.

5

Detta är mitt allra första minne. Jag torde ha varit ungefär tre år gammal. Minnet som sådant är omärkvärdigt vad gäller både innehåll och ålder. Nästan alla kan datera sina allra första minnen från ungefär den här tiden i sitt liv, då man är tre till dryga fyra år gammal. Tänk efter själva.

10

Inte så att små, och till och med riktigt små, barn inte minns. Det är bara det att före tre–fyraårsåldern fastnar det inte. Det finns ett namn på det. Infantil amnesi. Den avgörande faktorn syns vara språket. Det är först när språket verkligen väckts som en människa kan utveckla personliga minnen. Och det motsatta kan ske när vi står i den andra änden av livet. Alla som någonsin haft

15 en aldrig anhörig som drabbats av demens vet vad jag talar om. När språket släcks, släcks också minnet.

20

Detta gäller oss alla, som grupp, som nation och som folk. Vårt kollektiva minne uttrycks inte bara genom språket. Det finns också i språket, inkodat i det, och därför alltid i någon mening outbytbart.

25

Det finns idag i världen en bra bit över 5 000 olika språk. Det har beräknats att vid slutet av det här seklet, alltså år 2100, kommer ungefär hälften av dem att vara borta, utdöda. Det betyder att världen rent statistiskt sett förlorar ett språk var tionde dag. Och det är en kolossal förlust, för vart enskilt språk är sprunget ur en särskild miljö, särskild ekologi, särskild kultur, och bär inbäddade i sig, som ett slags kärna, erfarenheter och attityder som inte låter sig uttryckas på ett annat språk. Där det alltså inte handlar om att hitta rätt ord. Ni har säkert hört

historien – som jag tror är sann, för jag har fått den bekräftad av en person som faktiskt var med – om den berömde tennistränaren, nyligen salig, som på en resa drabbats av maskinella förhinder och därför bönade om bistånd av en något oförstående och, som man kan tänka, lätt flegmatisk fransk bilmekaniker: ”Do
35 you have what we in Sweden call a skiftnyckel?”

Nej det är inte ord av typ skiftnyckel vi talar om. (Jag kan helt kort upplysa om att det ord vår tennistränare sökte var *clef anglaise*, ’engelsk nyckel’. Så vet ni det, nästa gång ni bilar i Frankrike.) Det handlar istället om ord som bara låter
40 sig fångas med hjälp av mångordiga omskrivningar, om ens då. Och som finns i alla språk. Som *mamihlapinatapei*, ett ord på yagan, språket som talas av den inhemska befolkningen på Eldslandet och som lär beteckna ett ordlöst utbyte av blickar mellan två personer som båda vill inleda något slags kommunikation men som båda är ovilliga att ta det första steget. Eller *natsukashii*, ett japanskt
45 ord som skall beteckna att någon drabbats av en plötslig, varm känsla av nostalgi inför något han eller hon inte tänkt på under många, många år. (*Natsukashii* betecknar alltså det man tänker på.) Eller *tingo*, ett ord i det språk som talas av ursprungsbefolkningen på Påskön, och som betecknar en akt då man tillskansar sig en grannes alla åtråvärda tillhörigheter genom att låna dem, en efter en efter
50 en.

Sådana här svåröversättliga ord kan också peka på väntade eller oväntade kulturella affiniteter. Ingen blir väl direkt förvånad av att få veta att det i de flesta europeiska språk uppstått ett ord för akten att ringa upp någon på sin
55 mobiltelefon, men bara låta en signal gå fram, i syfte att locka den andre att ringa tillbaka och på så vis slippa betala samtalet själv. I Tjeckien kallas detta för *prozvonit*, i spanskan brukar man ordet *toque*, i italienskan *squillo*, etcetera. (Något motsvarande ord finns inte i engelskan, i alla fall inte i amerikansk engelska, av det enkla skälet att mobiltelefonbolagen där använder ett
60 dubbeldebiteringssystem, där både den som ringer upp och den som svarar får dela på trafikkostnaden.) Men vad betyder det att både portugisiskan och rumänskan har ett ord som betecknar stark och sorgsen längtan efter något eller någon som är borta eller ej längre för handen, *suedade* respektive *dor*.

65 Ööversättligheterna kan på så vis vara uttryck för kulturella eller mentalitetsmässiga egenheter. Som holländskans *gedogen*, ett verb som i ordböcker översätts med ’tolerera’, men det är inte helt korrekt, för det handlar om ett fenomen som kanske är just väldigt holländskt: det betecknar nämligen

70 handlingar som å ena sidan verkligen är uttryckligen förbjudna men som å andra sidan aldrig bestraffas. Eller varför inte vårt så förtalade ord lagom, som inte heller låter sig överföras till engelska med mindre än att det definieras.

Lagom. Lagom. "När hunden jagar katten och katten mullvaden, då blir det
75 lagom med katter och lagom med mullvadar", för att citera August Blanche. Vad är lagom annat än den praktiska manifestationen av Aristoteles gamla sanning att dygd alltid är något som återfinns mitt emellan två ytterligheter? Man kan säga att i detta enda ord finns viktiga aspekter av hela vår förflutenhet sammanpressade. Dels vår bakgrund som ett ytterligt fattigt land i Europas
80 utkant, men också ett land med en synnerligen stark självägande bondeklass och historiskt sett relativt små inkomstskillnader, ett land där måttfullhet var ett naturgivet tvång upphöjt till ideal. Dels ett land där samma starka, självständiga bondeklass aldrig, som i andra europeiska länder, förlorade sin representation i rikets parlament, utan alltid stod där som en motvikt till en relativt sett svag
85 adel. Med andra ord ett slags ständigt balansläge, som uppmuntrade till måttfullhet även i politiska lösningar. Lagom. Det är ju också på sitt sätt talande att engelskan saknar två andra ord som är väl omhuldade i vårt språk: jämställdhet och allemansrätt.

90 Det är dock inte bara sådana här kulturella egenheter och historiska erfarenheter som vi kan finna inkapslade i språket. Som sagt: vart enskilt språk är sprunget ur en särskild miljö, en särskild ekologi, och bär inbäddade i sig kunskaper om denna natur. "Do you have what we in Sweden call skare?"

95 Ja och nej. I engelskan finns snow crust, men till grund för den ordbildningen ligger en metafor, skorpa, i betydelsen 'hårdnad yta (på ett bröd eller ett sår)'. Den säger inte mycket om fenomenet. Det är en bild. Skare, däremot, det är ett ord med kunskap i. Roten till ordet skare är skära. Man skall akta sig, för det är, som alla som känner detta fenomen väl vet, lätt att skära sig på skare.

100

Nåväl. Med denna kunskapsförlust låter sig skare översättas med snow crust. Men vad händer med andra ord som är kopplade till samma fenomen och som hör hemma på vår breddgrad och i vår natur? Hur översätter man skarsnö till engelska? Alltså den där speciella snötypen, med hård skare ovanpå, och lös snö
105 undertill? Eller skarflyttning? Alltså flyttningen mot sommarvirket som samerna gör, då renarna på grund av vårskaren inte längre kan hitta nog med bete i skogslandet. Och hur översätter man vårskare? Och skarfågel? Skarklövar?

Skarflak? Skarföre? Skaris? Skarjakt? Skarklister? Det gör man inte. För att citera
110 Wittgenstein. ”Ditt språks gränser är din världs gränser”.

Jag tror att ni anar vartåt jag är på väg. Alla språk är som sagt sprungna ur en
särskild miljö, en särskild situation, en särskild historia, och bär på kunskaper
och erfarenheter som lätt går förlorade när man försöker överföra dem till ett
115 annat språk. Detta är översättarnas ständiga dilemma, och vi bör vara dem
ständigt tacksamma för att de ej ger tappt, för deras insats är ovärderlig, men
tyvärr ofta förbisedd och förgiventagen. Det jag är ute efter är alltså inte de
problem som är den gode översättarens vardagsbestyr. Jag tänker istället på den
bizarra blandning av aningslöshet, okunskap och arrogans som får vissa
120 byråkrater – byråkrater antingen till funktionen eller till sinnelaget – att tro att
ett språk utan vidare går att byta ut mot ett annat.

Man märker när sommarsemestern inletts på de stora tidningarna och de glada
vikarierna strömmat in för att fylla de ledigas platser. Då dyker det nämligen
125 ofelbart upp artiklar långt mer spännande än korrekta. Det går knappast en
sommar utan att cancerns gåta blivit löst. Igen. Förra sommaren drabbades vi av
ett slags rötmanadshistoria i form av ett förslag om att helt och hållet avskaffa
svenskan för att istället ersätta den med engelskan. Författaren var professor, i
nationalekonomi bevars, och jag avstår här från att nämna hans namn och bidra
130 till den herostratiska ryktbarhet han så uppenbart åstundar. Och huvudskälet
till att han ansåg att svenskan måste försvinna var – givetvis, vill jag utbrista –
ekonomiskt. Vad kan man säga? För den som i sin verktygslåda enbart har
hammare ser vart problem ut som en spik. Vaga löften om förhöjd
konkurrenskraft och något ökade vinster kan idag användas för att rättfärdiga
135 snart sagt vad som helst. Det finns inget så heligt att det ej kan utmönstras som
handelshinder.

Det är som om några vill leka tingo med oss. Ord efter ord bärs bort ur det hem
som är vårt språk, och ersätts med anglosaxiska ungefärligheter. För det är
140 givetvis engelskans stadiga innäsling i både ordförråd och grammatik som har
varit, är och kommer att vara vårt stora problem.

Som vi vet, sker detta på alla områden. Men vissa på universitet och högskolor
går i täten. Särskilt brydd kan man bli över att just humanister kan visa upp
145 sådan iver att få stoltsera med en engelska som inte sällan är lätt barnslig. Som
någon har påpekat: på sitt förstaspråk säger man vad man vill, på sitt andraspråk

150 vad man kan. Ända sedan Stiernhielms tid har svenska lärda funnit det naturligt att uttrycka sig på folkspråket. Vi kan nu för första gången sedan 1600-talet se hur man aktivt vänder sig bort från svenskan, och inte sällan på oklara grunder. Ibland handlar det helt uppenbart om att säkra sina budgetar genom att locka till sig utländska studenter, ibland är det fråga om en moderusning mot något slags inbillad framtid, oaktat vad detta kan leda till.

155 Vi har sett den förr, den här Drömmen om Framtiden, och vad den har tillåtits kosta. Under 60-talet slukade denna fantasi den ena svenska stadskärnan efter den andra, och när folk från kontinenten kom upp och tittade ut över alla gropar och all billig funkis frågade de, lite brydda, "Vem bombade er?" och fick då det stolta svaret "Nej nej, det här har vi gjort alldeles själva." Den svenska
160 svagheten för teatraliska gester av inbillad eller imiterad modernitet är ingalunda död. Ett liknande arbete, som även det innebär rasing av något vackert, aldrig, beprövat och fungerande, har inletts, denna gång av vårt språk. Och tillåts detta gå vidare kommer slutresultatet, som chefen för Språkrådet Olle Josephson påpekat, att påminna om något som vanligtvis förknippas med
165 kolonialismen, där en utifrån kommande makt "slår sönder kultur och identitet i det koloniserade landet", där man skapar en tjänande inhemsk överklass som bland annat i språkbruk mer liknar de koloniala makthavarna än det egna folket. Och då kommer kanske någon att komma hit, fråga "Vem koloniserade er?" och då få det stolta svaret, just det, "Nej nej, det här har vi gjort alldeles själva."

170 Förvisso behöver den lärda världen (och den ekonomiska världen, och den politiska, och den turistiska) ett lingua franca, och mer eller mindre bruten engelska fyller väl den rollen. Dock måste vi komma ihåg två saker. För det första, att det hör till sakens natur att ett lingua franca gärna tar drag av
175 pidginspråk, där precision, nyanser och djup ofrånkomligen får stå tillbaka för den grundläggande kommunikationens behov – det som en rad franska intellektuella i ett upprop för språklig mångfald nyligen kallade en "transaktionsdialekt". För det andra, att om engelskan bara tillåts att motståndslöst rulla in och ta över hela den inhemska universitetsvärlden, kan
180 det faktiskt sluta riktigt illa. Vi kommer då att se ökande kunskapsklyftor i samhället och med dem ökande sociala klyftor.

Och även om man inte vill bli dystopisk, räcker det fuller väl med att konstatera att bruket av engelska i undervisning inte alls ger de undersköna effekter man
185 tror sig uppnå. Tvärtom. En väl underbyggd bedömning ger vid handen att en

svensk lärare som håller lektion på engelska förlorar cirka 30 procent av sin undervisningsförmåga på grund av problem med ordförrådet, bristande precision och annat. Och även om eleverna har goda engelskkunskaper, kommer uppåt 30 procent av vad läraren trots allt förmår prestera att gå över deras huvuden. Vilket alltså ger ett sammanlagt tapp i förståelse på runt 60 procent. Tänk om någon sådan där glad och förfärlig reformbyråkrat skulle få för sig att föreslå att man skulle skära bort hälften av undervisningen – vilket buller skulle inte uppstå då! Men nu kan det hela bara segla in, osynat, under den goda viljans och internationaliseringens bekvämlighetsflagg.

En som dock har synat vad som sker när man bedriver en stor del av gymnasieundervisningen på engelska är språkforskaren Maria Lim Falk vid Stockholms universitet. Det visar sig att engelskkunskaperna bara blir obetydligt bättre för dessa elever än för dem som undervisas på svenska, samtidigt som de förstnämndas ämneskunskaper och svenska blir svagare. Ett citat från ett elevarbete om franska revolutionen, ett godkänt sådant: ”Man menar att clergy och nobility inte bidrar med nåt, utan suger ut de fattiga. De har inget att säga till om, och det är detta National Assembly vill ändra på när de vill att varje person skall rösta, inte varje estat.” Även rent pedagogiskt framstår det som en ineffektiv undervisningsform, torftig, monologisk och stelbent, där lärarna får lägga en oproportionerligt stor del av sin energi på rena formuleringsfrågor.

För tydlighetens skull: alternativet är självfallet inte språkpurism. Jag vill gärna påminna om det bekanta Goethecitatet: ”Ett språks styrka ligger inte i avvisandet av det främmande, utan i dess förmåga att ta det till sig.” Även på denna punkt bär vårt språk på ett minne. I ordförrådet finns som vi alla vet synnerligen tydliga spår, först av den långa period då vårt land låg under starkt inflytande från den tyska kulturen, sedan av den epok då franskan hade sin storhetstid. Och vem vet, om ett par hundra år kommer kanske etymologer att förklara att ha en bra dag ursprungligen är en så kallad anglicism, importerad, som så många uttryck av liknande karaktär, under den period då det fanns en supermakt som hette USA. Och kanske kommer man ungefär samtidigt att till morgonkaffet kunna läsa en debattartikel skriven av någon ekonomiprofessor, där han förkunnar att det nu minsann är dags att byta ut svenskan – mot mandarin.

Också för tydlighetens skull: detta handlar inte heller om ett ifrågasättande av den tvåspråkighet som håller på att bli ett fullständigt normalt tillstånd i ett

etniskt blandat, mångkulturellt samhälle som vårt. Tvärtom. Det mesta vi har av forskning visar att den som behärskar sitt modersmål på hög nivå har de bästa förutsättningarna att också tillägna sig ett andraspråk. Språk stöder varandra. De mest rabiata förespråkarna för anglifieringen vill antyda det motsatta: att vi
230 behöver göra oss av med modersmålet för att kunna bli riktigt bra på engelska. Det är där som den monolitiska enspråkigheten vinkar.

Just insikten att vart enskilt språk är sprunget ur en särskild miljö, en särskild ekologi, en särskild kultur, och bär inbäddad i sig, som ett slags kärna,
235 kunskaper, erfarenheter och attityder som inte låter sig uttryckas på ett annat språk, är självfallet en spärr mot alla idéer om att det skulle finnas något slags hierarki av tungomål. Nej, i och med att alla språk är unika, är de också alla lika mycket värda. Och det finns ett egenvärde i att bevara dem. I ett etniskt blandat samhälle behöver vi dock, mer än någonsin vill jag påstå, en plats att mötas på.
240 Och den platsen är det gemensamma språket, landets huvudspråk, svenskan.

Språket inte bara bär vårt minne. Det är vårt minne. Släck språket, och du släcker också minnet. Utan språket hotar en variant av den infantila amnesi, det ordlösa mörker som ofelbart slukar vår första tid på jorden, men ett mörker som
245 då istället hotar att sluka både oss och minnet av alla dem som vandrade här på denna del av jorden före oss.

*

I år står ytterligare ett ljus otänt på vårt bord. För en knapp månad sedan avled juristen, serafimerriddaren och förutvarande riksmarskalken Sten Rudholm. Hans vett, värme och erfarenhet gjorde honom mycket avhållen i denna krets. Sten Rudholms minne kommer att tecknas av den som nästa år utses till hans efterträdare.
255

*

Akademien har, med sin höge beskyddares medgivande, till ny ledamot i ledigheten efter herr Forssell valt och kallat litteraturforskaren och poeten
260 Anders Olsson, som nu kommer att taga sitt inträde.

Källa

<div>Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)</div>

265 **Taggar**
2000-tal, 2008, Högtidstal, Kvinna

URI
<https://www.svenskatal.se/tale/peter-englund-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2008>

270

275

280

285

290

295

300